

A kánonok peremén

A tizenhárom tanulmányt magába foglaló a 'A kánon peremén' című kötet a 19. századvég magyar epikájának újraolvasására tesz kísérletet. A tanulmányok szerzői az Arany János halála és Ady Endre első sikerei, valamint a Nyugat indulása közti időszak íróinak – a Cholnoky-testvérek, Harsányi Kálmán, Lovik Károly, Szini Gyula, Toldy István, Bródy Sándor, Petelei István, Mikszáth Kálmán, Ambrus Zoltán, Gozdsu Elek, Papp Dániel, Balázs Béla, Justh Zsigmond és Péterfy Jenő – többé-kevésbé elfeledett novelláit, regényeit, esszéit próbálják a jelenkor irodalomértelmező teóriái hatása alatt, szövegelemző interpretációk segítségével dialógushelyzetbe hozni. A tanulmánygyűjtemény nem titkolt célja, hogy a tárgyalt alkotók műveinek helyet biztosítsanak a magyar modernség paradigmaticusnak tekintett kánonjában.

A hogy a kötet címe is jelöli a problematikusnak, revideálandónak érzett 19. századvégi próza helyzetét, ezen szövegek ezidőtájt a magyar irodalom hagyományának periférikusabb szeletét jelentik. Ez az Utószóban és szinte kivétel nélkül minden dolgozatban explicit kijelentés azonban több elméleti kérdést felvet, melyekkel a tanulmányírók előzetesen nem vetettek kellően számot. Legelőször is a kánon kérdésével. A tanulmányokból körvonalazható kánon-elképzelések szerint (talán csak *Hites Sándor* dolgozata kivétel) a kánon valami homogénnek tekinthető irodalmi lista, mely a mindenkori kortárs szemszögből különféle irányelvek (nemzeti, kulturális, politikai, intézményi, futó teorémák stb.) alapján állítódott össze. Elsősorban tehát nem heterogén, hanem tömörszerű, nem poétikai meghatározottságú, hanem tekintélyelvű, főleg institutionális. A kánonban helyet kapó művek bővíthetősége nagyrészt a kritikai figyelem arányától függ.

A második kérdés szorosan kapcsolódik e kánonképződés vitatásához: a modernséghez mint paradigmához való csatlakozás lehetősége, azaz a tárgyalt művek betürése, beszuszakolása egy kitüntetettnek érzett szöveghalmazba, melyek így, a kulturális emlékezet részeként, talán elkerülnek a felejtés nem túl felemelő kockázatát.

Ha csak a kötet egységesnek tekinthető tudományos igényű írásmódját vesszük figyelembe, szembetűnik, hogy egy szűkebb szakmai közegnek, a profi irodalomértelmezőknek, irodalomtörténészeknek, irodalomkritikusoknak íródott, hozzájuk szól a gyűjtemény. Ezáltal mindjárt elhatárolhatóvá válik egy szakmai és egy laikusabb olvasói réteg, amelyek nem azonos irodalmi ismeretekkel rendelkeznek, nem azonos mércék(!) szerint szortírozzák a szövegekként eléjük kerülő műalkotásokat, tehát eltérő kánonok alkotásában eltérő módon vesznek részt. De tovább bomlasztva az egyeneműnek tekintett kánon, világos, hogy egyidejűleg több irodalmi sor és az ezeket kialakító szabályrendszer, ha úgy tetszik: nyelvi modalitás vesz részt a kánonok kialakításában. Elég csak az utóbbi évtized amerikai kánon-vitáira, kánon-háborúira gondolni. Az igaz, hogy a kánon befolyása mindig hatalmi pozíciót feltételez (így bizonyos irodalmi korszakkal foglalkozók számára akár létkérdés is lehet területük előnyös helyzetének biztosítása), de ettől függetlenül mindig több irodalomértés létezik egymás mellett, részint egymás ellen. Így volt ez a 19. században és ez működik a 20. században is. Az, hogy a Nyugat létrejöttével egészen a kilencvenes évekig a Nyugat által megszabott, akkor kialakított kánon maradt a legtartósabb, kezdve mindjárt saját alkotóinak kanonizálásával (az első kanonizált szerző: *Ady*), még nem jelenti azt, hogy a modernség nyitányában például oly tevékeny *Kassák* fémjelezte avantgárd csoportosulás nem ren-

delkezett egy ehhez viszonyítottan alternatív kánonnal. Ahogy természetesen például a 19. század romantikus eszméit és esztétikáját felvállaló és nagyon népszerű paradigma is meghatározottan jelen volt ezidőtájt. A kánon peremén lenni azt jelenti: több kánon érintkezési felületén lenni; több kánon van jelen egyidőben például az érintett időszakban: a 19. századvég több kánon-elképzelése (például *Gyulai* és *Péterfy* esztétikai normái, vagy ezzel ellentétben a *Jókait* favorizáló kultikus rajongás, hogy csak a prózánál maradjunk) különféle módokon találkozik a 20. század paradigmáival.

Ehhez kapcsolódóan érdekesnek látom, hogy a kötet szerzői egységesen rögzítettnek tüntetik fel a magyar modernség paradigmáját, nem jelölve az ezen belüli variációkat, alternatívákat, hanem pár kitüntetettnek érzett jeggyel beérve, ezek alapján próbálják tárgyalni szövegeiket beszimítani a vágyott közegbe. Nem egyszer láthattunk már erre példát, éppen a modernséghez való csatlakoztatás révén, gondoljunk csak *Németh G. Béla* erőfeszítéseire, hogy *Asbóth Jánost* vagy Péterfy Jenő munkáit a Nyugat előfutáraiként tüntesse fel, vagy *Szegedy-Maszák Mihály* próbálkozásaira, hogy *Kosztolányi* nyelvelméletét a modernség utáni vagy későmodern nyelv- és szubjektivitás-eszményhez közelítse. A tanulmánykötet szerzői is hasonló módon járnak el, egy-egy alkotó egy-egy művében fellelhető, a modernség szubjektivitás-felfogásának, identitás-képének, nyelvszemléletének és irodalom-felfogásának néha elszigeteltebb, máskor nyilvánvalóbb példáit sorakoztatják egymás mellé. A modernség differenciálása, az ehhez való kötődések pontosítása mellett elengedhetetlennek érzem, hogy azon jegyek is teret kapjanak az elemzésekben, melyek éppen a határhelyzeteket lennének hivatottak demonstrálni, tudniillik hogy miként részesül egyszerre több paradigma írásmódjából a tárgyalta szöveg, és a heterogenitásból adódóan milyen – akár – peremhelyzetben pozicionálható.

Szintén megfontolásra érdemes dolognak gondolom – szem előtt tartva például *Tinyanov*nak az irodalom fejlődéséről szóló tanulmányát –, hogy egyáltalán nem a kritikák számától függ egy mű vagy korszak kanonizáltsága. Az intézményi rendszer hatalmi viszonyai csak ideiglenesen dönthetnek egy elsődlegesnek tekintett kánon mellett, igazából az irodalmi szövegek – történő és temporális – interakciója határozza meg azt. Az irodalmi hagyomány az, ami élővé és kérdésessé teszi a régi és új szövegeket. A tanulmánykötet – véleményem szerint – részint ott véti el kanonizálási szándékait, hogy módszertanában nagymértékben támaszkodik a recepcióesztétika látens fejlődés-konceptiójára annak hatástörténeti tudatának mellőzésével, ami az újdonságban, az állandó változásban látja az irodalmi műalkotások elsőbbségét és rangsorolását. Ez bizony frusztrálóan hathat a mai kánonszerveződés egyik vakfoltjának tekinthető 19. századvéggel foglalkozókra. Pedig nem kellene, mert a kánon egyrészt folyamatosan változik, másrészt nem érzem túlságosan kétségbeejtőnek a helyzetet, hiszen a tárgyalta szerzők jó része a középiskolai tananyag tényleges szereplője, műveik kereskedelmi forgalomban is kapha-

A kötet szerzői egységesen rögzítettnek tüntetik fel a magyar modernség paradigmáját, nem jelölve az ezen belüli variációkat, alternatívákat, hanem pár kitüntetettnek érzett jeggyel beérve, ezek alapján próbálják tárgyalni szövegeiket beszimítani a vágyott közegbe. Nem egyszer láthattunk már erre példát, éppen a modernséghez való csatlakoztatás révén, gondoljunk csak Németh G. Béla erőfeszítéseire, hogy Asbóth Jánost, vagy Péterfy Jenő munkáit a Nyugat előfutáraiként tüntesse fel vagy Szegedy-Maszák Mihály próbálkozásaira, hogy Kosztolányi nyelvelméletét a modernség utáni vagy későmodern nyelv- és szubjektivitás-eszményhez közelítse.

tók, például *Mikszáth* életműkiadása folyamatos. Visszatérve még a kánonhoz mint a szövegek interakciójához: a tanulmányok főleg immanens-strukturalista, formalista elemzések, melyek a filológiai, kontextualista tárgyalásmódot elvetik, a műveket (szöveg)környezetükből kiragadó módon kezelik. Ez eleve kizárja, hogy az intertextualitás mint szöveglétmód alapvetően dialogikus kapcsolódásait kialakítsák, mind a kortárs prózával, mind a jelenkor irodalmával. Az intertextualitás, bár nagyfokú szerepet kap elemzéseikben, motivikusan és intextusként (*Kovács Árpád* kifejezése) értelmeződik.

A dolgozatok legtöbbet idézett, „használt” szerzői: a konstanzi hermeneutikai iskola fő alakjai, *Hans-Robert Jauss* és *Wolfgang Iser*, a romantikával foglalkozók ma legtöbbet emlegetett alakja, *Paul de Man*, a francia strukturalisták, *Julia Kristeva* és *Gerard Genette*, valamint az észti *Jurij Lotman*, a magyar irodalomtudósok közül *Dobos István*, *Németh G. Béla* és *Szegedy-Maszák Mihály*. E teoretikusok fogalmainak applikációival körvonalazható a már említett módszertani irányultság. (E behatárolás alól kivétel *Wéber Antal* írása, mely a kötetben szereplő tanulmányok közül egyedül foglalkozik kritikátörténeti művekkel, nevezetesen Péterfyével.) Az esetleges kanonizációra való törekvéstől is generált újraolvasás azonban még egy elvi csomópontot megkerül, nevezetesen – a már említett immanens elemző módszer által is – éppen saját, jelzett szándékának ellenében. A kérdések „élővé tétele” ugyanis nem azt jelenti, hogy a ma korszerűnek gondolt irodalomelméleti kérdésirányok némelyikét egyszerűen ráhúzzuk a szövegekre, ahogy néhány tanulmány teszi. Célszerűnek mutatkozott volna elsősorban azokat a mechanizmusokat, folyamatokat felsorakoztatni és analizálni, melyek az elemzett szerzőket és műveiket a jelenleg gondolt irodalomtörténeti pozícióba helyezték vagy kényszerítették. Ezen kritikai befolyásoltságok alaposabb szemügyre vétele nélkül csupán ellentmondani kényszerül a tanulmányíró az eddigi befogadásnak, vagy megkerüli azt, de mivel a szembesülés elmaradt, mindenképpen a kialakult értelmezési paradigmán belül ragad. Ilyen elemekre bontó és analizáló, azaz tényleges recepcióesztétikai, hatástörténeti vizsgálatot csupán *Hites Sándor Szini Gyula*-dolgozatában és *Török Lajos Ambrus*-elemzésében, részben a *Toldy* „Anatole”-ját tárgyaló *Kiczenko Judit* tanulmányában vélek felfedezni. Éppen *Kulcsár Szabó Ernő* figyelmeztett arra – a recepcióesztétika esetleges téves olvasatát elhárítva –, hogy elkerülendő „a posztstrukturalista módszertan naiv válasza: a hallgató (...)-mű úgy szabadítható ki a recepcióesztétika fogságából, ha visszahelyezzük a szövegiség horizontjába.” (1) A recepció illetően való figyelmen kívül hagyása maga után vonhatja, „hogy a szövegek olyan kérdéseit véti el, amelyek időközben a befogadás önmegértésének megoldatlan kérdésévé váltak s inkább annak történetében ragadhatók meg.” (uo. 11. old.) Ezért lett volna hasznos a korszak befogadási problematikáját átfogóan tárgyalni egy tanulmánykötet-nyitó előszóban, vagy részletekben, az aktuális író befogadási körén belül. Így ténylegesen csak adalékok (*Peremiczky Szilvia*, *Balogh Piroška*, *Gyarmati Krisztina* írásai), érdekes elemzések (Eisemann György, *Fazekas Natasa*, *Héger Ágnes* írásai), tipizációk (*Pozsvai Györgyi* tanulmánya), de nem újraolvasások jöttek létre. Ehhez kapcsolódva jellemzőnek mondható azon olvasatok nagyobb aránya, éppen a régebbi olvasatok dekonstruktív szétszalazásának mellőzése révén, amelyek szerint a műértelmezések nem többek, mint a műben lévő olvasási intenciók felgöngyölítései (*Harsányi Kálmán* regényének elemzése *Gergye Lászlótól* és *Rózsafalvi Zsuzsanna Mikszáth* novelláinak inter- és intratextuális viszonyait felsorakoztató dolgozata).

Az eddigi elmarasztalónak minősíthető modalitás után hadd szóljak dicsérettel a szövegek nyelvi kidolgozottságáról, a tanulmányok hagyományos retorikai felépítettségéről, a kortárs irodalomelméletben való jártasságról, a fogalmi apparátusok applikatív elsajátításáról és mindenekelőtt a dolgozatírók többnyire tudatos modális önreflexivitásáról, melyek állandó korrekcióra készítik őket írás közben. A kezdeményezés méltányolandó, az említett kifogások azonban kétségessé teszik, hogy bármiféle áttörés lehetővé válna a kötet összteljesítménye révén.

Jegyzet

(1) KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában.* In: *Tanulmányok Ady Endréről.* Anonymus, Bp, 1999. 10.

EISEMANN György (szerk.): *A kánon peremén. Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában.* ELTE, XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Bp, 1998.

Rácz I. Péter

Az emlékezet felejtése, a felejtés emlékezete

A jelenkori diskurzusokban az egyik leghangsúlyosabb szólamot a kánonok megőrzéséről és lebontásáról, valamint az általuk betöltött hermeneutikai pozíciók nélkülözhetetlenségéről és megszüntethetőségéről szóló elméletek képviselik, mégis meglehetősen csekély figyelem irányul a középszintű oktatásnak a hagyományok alakulásában, átformálódásában betöltött szerepére.

Az irodalom önműködő, áthagyományozódó rendszerében az újabb és újabb művek megjelenése nemcsak a tradíció korábbi, kanonikusnak számító ismereteit írja felül, átigazítva a szaktudományos érdeklődés irányvonalait, hanem ezzel egyidejűleg újraszituálja a pedagógiai munka módszertani feltételeit is. Ezért elengedhetetlen olyan korszerű tankönyvsorozatok létrejötte, melyek a jelen megváltozott kérdésirányai felől próbálják újraérteni a hasonlóképpen megváltozott múltat, megszüntetve vagy csökkentve ezáltal az egyetemi és a középiskolai intézményrendszer közötti folytonosság-hiányt.

Annál is inkább fontos kérdés ez, mivel a képzés nagyon jelentékeny eszköznek bizonyul a kánonok fenntartásában és elterjesztésében. A mai napig nem kis szerepe van az iskoláknak annak megállapításában: mit tekintünk elengedhetetlenül szükséges tudásanyagának ahhoz, hogy valakit műveltnek tarthassunk. Az általuk meghatározott tananyag, a kötelező olvasmányok jegyzéke ezen a módon kifejezi egy adott kulturális közösség önértékelését és az általa hitelesnek tartott interpretációs gyakorlatok szabályrendszerét. Ezért mint ahogy nem képzelhető el értelmezés a hagyomány előzetes ismerete nélkül, a kánonok másik és egyben lappangó oldala is kiküszöbölhetetlen tényező: már megjelenésük pillanatában az izlés megmerevedéséhez járulnak hozzá. Hatékonyságukat szintén e kétarcúságnak köszönhetik, mert míg egyfelől a természetesség látszatával jelentkeznek, addig jogosultságukat csak azon a módon tartják megteremthetőnek, ha előtörténetüket tévedések történeteként tüntetik fel.

A kérdés ilyen jellegű újrafogalmazásait, melyek a középiskolai képzés és a hazai tudományosság gyakorlata közé ékelődő befogadás-, illetve irodalomelméleti hiátus okait veszik célba, az teszi különösen indokolttá és sürgetővé, hogy a hetvenes évek vége óta tulajdonképpen nem történt meg a két oldal újbóli szembesítése. Az akkori tankönyvcsoomag szerzői többségükben a Magyarországon nem sokkal korábban meghonosodott strukturalista iskola képviselői voltak, akik munkájuk során nagymértékben hasznosított